

К. В. Хижняк

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Мотиви зради та жертвовності у тоталітарній моделі світу в прозі О. Забужко

Хижняк К. В. Мотиви зради та жертвовності у тоталітарній моделі світу в прозі О. Забужко. У статті проаналізовано твори О. Забужко, що містять рецепцію тоталітарного буття. З'ясовано, що найкраще його сутність проявляють мотиви зради та жертвовності, адже саме вони розкривають внутрішній світ персонажів, та роз'яснюють зміст конфліктних ситуацій у творі та сюжетно-композиційних особливостей. О. Забужко звертається до тематики протистояння УПА тоталітаризму, що робить її твори як історично правдивими, так і сповненими психологічних розвідок. Отже, надається можливість комплексного дослідження розгортання тоталітарної моделі світу на основі творів письменниці.

Ключові слова: *тоталітарний дискурс, мотиви, психологізм.*

Хижняк Е. В. Мотивы предательства и жертвенности в тоталитарной модели мира в прозе О. Забужко. В статье проанализированы произведения О. Забужко, содержащие рецепцию тоталитарного бытия. Выяснено, что лучше его сущность проявляют мотивы предательства и жертвенности, ведь именно они раскрывают внутренний мир персонажей, и разъясняют содержание конфликтных ситуаций в произведении и сюжетно-композиционных особенностях. О. Забужко обращается к тематике противостояния УПА тоталитаризма, что делает ее произведения как исторически правдивыми, так и полными психологических исследований. Следовательно, предоставляется возможность комплексного исследования развертывания тоталитарной модели мира на основе произведений писательницы.

Ключевые слова: *тоталитарный дискурс, мотивы, психологизм.*

Khyzhniak K. Motives of sacrifice and betrayal in a totalitarian world model of O. Zabuzhko's prose. The article analyzes the works of O. Zabuzhko which contain the reception of a totalitarian existence. It has been found out that its essence is the best for showing the motives of betrayal and sacrifice, because they reveal the inner world of characters, and explain the meaning of conflict situations and role-composition features in a work. O. Zabuzhko refers to the subject of the opposition of UPA to totalitarianism that makes her works either historically true or full of psychological investigation. Thus, there is the opportunity to take a comprehensive study of the totalitarian model of the world based on her writings.

Key words: *totalitarian discourse, motives, psychology.*

Об'єктами уваги літературознавців останнім часом все частіше стають твори, що містять зображення тоталітарного минулого. Однією з найяскравіших представниць цієї групи творів є Оксана Забужко, чия проза є значущим складником загальної рецепції митців.

Очевидно, що О. Забужко має власний стиль відображення радянської епохи. Вона не робить на цьому акценту, не привертає особливої уваги, але незначними, проте тонкими штрихами змальовує потрібний образ так, що одразу стає зрозуміло ставлення авторки до зображуваного. Так, аналізуючи оповідання «Сестро, сестро», Я. Голобородько називає його автобіографічним «психологічним натюрмортом», що містить нищівну критику тоталітарного режиму. «У цьому оповіданні, – твердить літературознавець, – написаному у вигляді асоціативних відчуттів, рефлексій, спогадів, відтінюються контури недавнього тоталітарного минулого – малюнки обшуку, психічних зривів, моральних потрясінь на тлі рельєфно окресленої спочатку дитячої, а згодом сформованої жіночої свідомості, яка тонко фіксує, мислить, проводить паралелі, узагальнює» [2:46]. Завдяки дрібним деталям, таким, як персонаж – «кагебіст», ознаки якого просто клішовані: російська мова та брутальність, – досягається неповторна атмосфера повного психологічного занурення у ті часи. З цього приводу Я. Голобородько зазначає: «У структуру оповіді введено загалом шаблонний образ «кагебіста», який (ну звичайно ж!) розмовляє чи то карикатурно, чи то саркастично поданою російською мовою. У збірці («Сестро, сестро» – К. Х.), до речі, чимало фрагментів, де фактично пародіюється російська мова, – це, схоже, така собі «наша відповідь» (...) Росії, наша альтернатива тим російським «стандартам», коли українців зображують як недолугих і простакуватих типів-персонажів, а українське подають у гранично примітивізованому вимірі» [2:49]. На нашу думку, російська мова стала не просто «відповіддю» – багато сучасних письменниківкладають її у уста своїм персонажам саме для того, щоб показати: цей герой своїми діями так чи інакше є представником імперського шовінізму, а у випадку із «кагебістами» – ще й ненависного режиму.

Для всієї групи творів, що вміщують рецепцію радянського буття, і для прози О. Забужко зокрема характерна наявність двох основних мотивів, що пояснюють сутність тоталітарності.

Мотив зради за умов тоталітарного режиму є досить розповсюдженим і для творів Оксани Забужко, причому в кожному з них він представлений по-різному. Наприклад, у повісті «Сестро, сестро» зрада розкривається у досі невикористаних обставинах. Тоталітарний режим опосередковано був причиною й тут, але якщо в інших письменників персонажі зраджували собі або іншим живим істотам, то у цьому романі жінка зрадила свою ненароджену дитину. Неможливість існувати у подібному світі, де найменші поштовхи вільної душі суворо забороняються владою, а найприродніші вияви патріотизму переслідуються та караються. «... еге ж, «пажалесте», і скавчатимете, як пси з перебитими хребтами, і прощення клячатимете в своїх дітей, що привели їх на світ!» [4:32]. О. Забужко неодноразово стверджує, що головне, що є у тоталітарному режимі, – це страх. А страх породжує і зраду. Тому жінки не можуть народжувати дітей у такий світ, а ті, що були народжені, – не можуть вільно дихати. «Прости, моє маленьке, <...> мама не сміє вигодовувати тебе своїм страхом» [4: 30]. Зрада у цій повісті трохи подібна до малодушності або боягузтва, але авторка у жодному разі не осуджує персонажів, визнаючи їхнє право на страх.

У знаменитому романі письменниці «Польові дослідження з українського сексу» ідеологічний дискурс також виразно присутній, на погляд критиків, але він проявляється зовсім в іншому. Непередбачувана та експансивна головна героїня намагається пояснити проблеми у стосунках чоловіка і жінки не лише психофізичними відмінностями, але й впливом тоталітарного минулого, ніби підтверджуючи думку С. Павличко про те, що утиски особистої свободи у дитинстві можуть вплинути на подальші стосунки із протилежною статтю: «він, дитя віками пригнобленої нації, компенсує свою ущербність, закомплексованість і несвободу, пригноблюючи свою подругу» [5:186].

Ще один аспект рецепції тоталітаризму у творчості О. Забужко дослідники вбачають у повісті «Інопланетянка». В. Агеєва, наприклад, наголошує на тому, що письменниця розглядає проблеми тоталітарного суспільства крізь призму мистецтва [1:325]. Коли йдеться про минуле країни, яке нерозривно пов'язане з її майбутнім, нараторка в «Інопланетянці» твердо впевнена, що тільки вільне мистецтво – це правильний шлях розвитку культури і, як наслідок, самосвідомості нації.

У найновішому романі О. Забужко «Музей покинутих секретів» письменниця вдається до того ж періоду української історії, що є улюбленим ще в однієї представниці групи творів з тоталітарним дискурсом, – М. Матіос, – часи боротьби УПА. Але О. Забужко внесла у цю тему звичний для її стилю авантюризм та пригодництво, розбивши твір на власне етап протистояння українських повстанців тоталітарному режимові, і час теперішній, що має на собі відбитки сімдесятирічного духовного ув'язнення нації. «Якби ж то знаття, де закінчується «тоді» і де починається «тепер». І до чого ж сліпа ця рятівна людська віра в те, що між ними існує чіткий вододіл. <...> А вододілу нема, і минуле суне на тебе з усіх пор і щілин, мішаючись із теперішнім у таке нерозліпне тісто, з якого вже спробуй вибрюхайся» [3:332]. Теперішнє дійсно тісно пов'язане з минулим, і люди не змінюються із плином часу, не змінюються і їхні пороки, такі, що призводять до зречення своїх переконань, зради друга чи подружньої зради.

Так, протягом проведення розслідування щодо визначення особистості загиблої зв'язкової УПА, журналістка Дарина Гощинська паралельно дізнається багато про оточуючий її посттоталітарний світ, про його химерні закони та правила, які наче і не змінилися з радянських часів, хоча самої країни вже і нема. Продовжують правити гроші і владні «скоробагатки», які нічого не тямлять у цінності власної культури, тому і готові продавати її по шматку кожному, хто заплатить більше. Головна героїня немов живе у двох світах: першому – буквальному, – це джунглі сучасного міста, де вона виживає, і другому – світі її дослідження, світі чудних снів її коханого, які вона пізнає не розумом, але серцем й кожним чуттям, що у неї є. Завдяки її розслідуванню ми розуміємо цінність довіри тепер і у ті часи. Як не дивно, ціна цьому завжди – людське життя. Але тоді було все більш зрозуміло, більш буквально, зрада призводила до смерті тілесної, зараз же вона означає смерть духовну, емоційну, коли людину спустошено та поглинуто. «Люди мінялися <...>, – але й ті, хто лишався на овиді, вже не були такі самі: щось у них ламалося, зникала внутрішня відпорність» [3:337].

Якщо друг зраджував, то він ставав одразу ворогом, якого треба вбити. Все чітко розписано, немов у тій присязі, що її складають бійці перед вступом до війська, всі ці моменти вже прописані, і доводиться лише дотримуватися них. Тому зрада – це лише один з людських пороків, і тому її завжди треба припускати. У світі, що його зобразила О. Забужко, зрадник постійно отримував ще

гіршу розплату за сподіяне, ніж зражені ним персонажі. Наприклад, хлопцю, який виказав свою кохану-зв'язкову УПА, щоб вони могли бути разом, довелося дивитися на її тортури, від чого він збожеволів. Взагалі символічним є навіть спосіб, яким користуються МГБісти, щоб примусити зв'язкову говорити, – вони прибивають їй язика до дошки цвяхом. Тож зрозуміло, що вони зовсім не інформації від неї вимагають, а для них просто важливо мати повний контроль над людиною, знати, що це тіло зараз повністю підкорено їм, так само, як вони ждали, щоб була підкорена і вся країна.

Письменниця зображує специфічний світ тоталітаризму таким, яким він був насправді, і формулює гасло радянської влади «ніхто нікому не вірив»: «... всі всіх боялись, і ніхто нікому не вірив. І це була головна формула їхньої влади, котру вони несли з собою, як масове потьмарення ума, – зробити так, щоб ніхто нікому не вірив. Щоб ніхто нікого не любив – бо довіра можлива тільки між люблячими. Власне цього вони від нас домагалися, в цьому мала бути їхня перемога» [3:542]. Звичайно, відсутність довіри була плідним джерелом для виникнення зради, яка так глибоко пустила своє коріння, що вплив мертвої держави відчувається і досі. Апогеем розгортання мотиву зради у творі і кульмінацією «внутрішнього» сюжету є момент смерті Адріяна та його друзів-«лісових хлопців». Здається, авторка із самого початку підводить читача до думки, що кожна нова перемога, кожна успішно завершена операція є лише черговим кроком до неминучої загибелі персонажів. Але вона до останнього не розкриває причин їх смерті. Недарма в Адріяна було псевдо «Звір», а потім «Кий». Його інтуїція, його внутрішній стрижень завжди підказували йому правильний шлях. Але те почуття, що у нього було до «Стодолі», – почуття вдячності за врятоване колись життя, – заважало йому сприймати все кристально чисто. Тому і зрада була така несподівана, така болюча. Авторка підводить читача до думки, що коли зраджує той, хто врятував життя, право на це життя нівелюється, воно ніби втрачає свою правомірність. Це не просто даність, що природно народилася із людиною, – це привілей, який треба заслужити.

У романі О. Забужко «Музей покинутих секретів» мотив жертвності й відданості теж нерозривно пов'язаний із мотивом зради. Навіть у самому тексті той момент, коли хлопець виказав свою кохану-зв'язкову і її кували в МГБ, можна інтерпретувати з двох боків. По-перше, звичайно, мотив зради (з боку хлопця). А по-друге – це надприродна, надзвичайна витримка та самопожертва молоденької дівчини, що її кували, а вона не здавалася. Кінцева сцена у романі, яка розповідає про життя Адріяна в УПА, вражає своїм трагізмом та масштабністю. Завданням будь-якого «лісового хлопця» чи «дівчини» було досягти успіху в знищенні ворога, а спосіб абсолютно не мав значення. Надзвичайно сильне емоційне навантаження несуть навіть подарунки, що їх дарували один одному на свята: гранати, зброю і найбільшу цінність – капсули з отрутою. Усі ці подарунки належало використати у разі захвату, щоб у жодному разі не потрапити до полону.

Тому і вражає кульмінація, коли персонажі, замість того, щоб якось намагатися врятуватися, шукали способів померти, забравши із собою якомога більше ворогів. «Слава Україні! – сказав він до «Стодолі». І розняв зіцплені круг чеки пальці» [3:575]. Виникає враження, що це не може бути кінцем, і дійсно, дух Адріяна ще трохи покружляв над місцем своєї смерті, наче така милість була дарована йому за самопожертву.

Отже, дослідивши рецепцію тоталітарного буття у прозових творах О. Забужко можна зробити висновок, що основним його показником стали мотиви зради та жертвності, які тісно взаємопов'язані, адже основне поняття системи «страх» вимагає від людини повного підкорення. Тож ті, хто відмовлявся від цього, жертвували собою або власними інтересами, а ті, хто йшов назустріч владі, неодмінно зраджували. Найбільш значущим у плані дослідження тоталітарного минулого у творах письменниці є її роман «Музей покинутих секретів», де дана тематика розкривається завдяки поділу дійсності на події часів боротьби УПА та на сучасний етап.

Література

1. Агеева В. Жіночий простір : Феміністичний дискурс українського модернізму / Віра Агеева. — К. : Факт, 2008. — 360 с.
2. Голобородько Я. Резонансне слово Оксани Забужко в українській прозі / Я. Голобородько // Вісник Національної академії наук України. — 2008. — № 1. — С. 45—50.
3. Забужко О. Музей покинутих секретів : Роман. — Вид. 2-ге, доп. / Оксана Забужко.— К. : Факт, 2009. — 832 с.
4. Забужко О. Сестро, сестро : Повісті та оповідання / Оксана Забужко. — Вид. 2-ге. — К. : Факт, 2005 — 240 с.

5. Павличко С. Фемінізм / С. Павличко / [передм. В. Агеєвої]. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. — 322 с.